

SPOSOBY NOBILITACJI ZMARŁEGO W HISTORYCZNYCH POLSKICH INSKRYPCJACH NAGROBNYCH NA KATOLICKICH NEKROPOLIACH Z PODOLA – NAZWY ZAWODÓW I STANOWISK

OLENA HAVRYLIUK

METHODS OF NOBILITATION OF THE DEAD IN HISTORICAL POLISH INSCRIPTIONS AT THE CATHOLIC NECROPOLIES FROM PODILIA – PROFESSIONS AND TITLES

ABSTRACT *The subject of research in the article is Polish historical inscriptions on tombstones from Catholic cemeteries in Podilia. The names appeared in visual part of the inscription, created a positive characteristic of a deceased person. The professions and titles were indicated, according to the creator (founder) of the epitaph, were ennobling, valued and deserved, as indicated in the inscription. The tombstone inscriptions were dedicated to women and men. The ennobling element of characteristics for women were the husband's professional achievements (the forms of "odżęzowskie", as an example) and social origin. In the case of men such activities as: military and governmental service, clergy, health care, lawyers, educators, included scientific and artistic professions.*

KEY WORDS *South-Eastern Borderlands, Podolia, Catholic cemeteries, tombstone inscriptions, professions names, titles*

CONTACT *Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie; gavyryliukolena@gmail.com*

Nie ubiór, ale zasługa zdobi człowieka
(polskie przysłowie)

1 / WSTĘP

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule są polskie inskrypcje nagrobne z XIX wieku i początków XX wieku, które zachowały się na katolickich cmentarzach Podola. Zdaniem lingwistów, „inskrpcja nagrobna to swoisty, mocno osadzony w tradycji typ tekstu kultury, gatunek mowy, który będąc wypowiedzią o złożonej intencji komunikacyjnej, pełni przede wszystkim funkcję informacyjno-komemoratywną – upamiętnia osobę zmarłego, dając świadectwo jego życia i śmierci” (Steczko 2011: 92). Wzorzec inskrypcji obejmuje elementy obligatoryjne (informacyjne), bardziej skonwencjonalizowane, oraz elementy fakultatywne, zależne od fundatora (nadawcy), uzupełniające charakterystykę zmarłego (podmiotu inskrypcji) (Długosz 2010: 21–22). Umieszczanie w napisach nagrobnych dodatkowych informacji o zmarłym, takich jak zawód czy pozycja społeczna, stanowi zawsze decyzję fundatora nagrobka, który wybiera informacje pozytywnie aksjologizujące – jego zdaniem – osobę upamiętnianą (Dudek-Szumigaj 2016: 202–211).

Celem przedstawianych w artykule badań jest wskazanie tych zawodów, stanowisk, działań, które nadawca epitafrum uważał za nobilitujące zmarłego. Podole to obszar pogranicza historyczno-kulturowego, na którym przez wieki współistniały dwa etnosy, przenikały się kultury, wyznania i języki. Przyjęłam, odwołując się do założeń lingwistyki kulturowej i kulturowych funkcji języka (Bartmiński 2001: 15–16, 20–21), że w napisach nagrobnych jako tekstach kultury mogły zostać odzwierciedlone czynniki etniczno-wyznaniowe, jak i doświadczenia historyczne, system wartości, specyfika społeczna Podola. Podstawę materiałową badań stanowią napisy nagrobne zebrane drogą osobistej eksploracji terenowej (zapisy i zdjęcia nagrobków), w czasie której docierano do cmentarzy zabytkowych, często skazanych na zapomnienie, niemal całkowicie zniszczonych. Badaniem objęto inskrypcje historyczne (XIX wiek i początek XX wieku) z Podola, z cmentarzy obwodów winnickiego, chmielnickiego, tarnopolskiego, żytomierskiego, które znajdują się na terenie dzisiejszej Ukrainy. Ponadto jako materiał badawczy wykorzystano zdjęcia nagrobków z albumów *Mogilę pradziada ocal od zapomnienia* (zob. źródła), które są efektem akcji ratowania zabytkowych polskich nekropolii katolickich na Podolu.¹

Inskrypcje nagrobnych z cmentarzy katolickich Podola do tej pory systematycznie nie zbadano, a są one świadectwem wielu ważnych zjawisk językowo-kulturowych, też wspólnej historii. Jak pisze K. Sicińska, „Kresy Wschodnie to pojęcie w kulturze polskiej o szczególnym charakterze i znaczeniu. To przestrzeń realna: geograficzno-historyczna, narodowościowa, kulturowo-językowa, ale też przestrzeń symboliczna: legendarno-mitologiczna, przez co nacechowana aksjologicznie” (Sicińska 2013: 11). J. Kolbuszewski podkreśla natomiast, że cmentarz to miejsce podobne do czytania książki – kartami „do czytania” są poszczególne groby i nagrobki, które stanowią metaforyczne świadectwo ludzkich istnień (Kolbuszewski 1996). Dzięki inskrypcjom nagrobnym przekazywana jest historia życia, pracy, wydarzeń ważnych dla wielu

¹ W akcji „Mogilę pradziada ocal od zapomnienia” od lat bierze udział organizacja społeczna „Konfederacja Polaków Podola XXI wieku” (Winnica, Ukraina), której przewodniczę. Przedstawiane w artykule analizy są fragmentem moich całościowych badań nad inskrypcjami z Podola.

pokoleń mieszkańców danego obszaru; stają się dowodem istnienia pochowanych tam osób, ich zawodów, zasług, osiągnięć. W badaniach lingwistycznych analiza inskrypcji prowadzi do odczytywania językowych sposobów pozytywnego wartościowania, też budowania językowego realizmu. Na te aspekty zwracam uwagę w dalszej części artykułu.

Analizowany materiał pochodzi głównie z XIX wieku, dlatego nie wszystkie leksemy odnotowane w inskrypcjach mają znaczenia denotacyjne lub konotacyjne takie same, jak współcześnie. W związku z tym dla niektórych przykładów przywołuję ich definicje znaczeniowe ze słownika uwzględniającego materiał historyczny: *Słownik języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego.

2 / ANALIZA INSKRYPCJI – UWAGI OGÓLNE

Analiza napisów nagrobnych z cmentarzy Podola pokazuje, że niezbyt często umieszczano w nich nazwy zawodów czy stanowisk. W inskrypcjach przywoływano tylko te, które były odbierane jako prestiżowe albo wskazywały na wysoki poziom działania. Podniosłość starano się zachowywać także w stylistyce inskrypcji, co najczęściej oznaczało sięganie po styl oficjalny. Można przyjąć, że wyekscerpowane z omawianych inskrypcji nazwy zawodów i stanowisk to nazwy, które pełniły funkcję nobilitującą osoby zmarłe, dopełniały ich charakterystykę.

W strukturze omawianych napisów nagrobnych nazwa zawodu albo stanowiska ma zazwyczaj stałe miejsce. W większości inskrypcji najpierw podawano elementy onomastyczne (identyfikujące, tj. imię, nazwisko), daty (urodzenia, śmierci, ewentualnie liczbę przeżytych lat), a dopiero po nich umieszczano nazwę zawodu, stanowiska, funkcji zmarłego. W drugim wariantcie dodatkową charakterystykę, a zwłaszcza szlacheckie pochodzenie, wprowadzano przed imieniem i nazwiskiem osoby.

Materiał badawczy analizuję osobno w odniesieniu do kobiet i mężczyzn, ponieważ ich status społeczny oraz zawodowy w okresie XIX wieku był odmienny. Ten stan został także utrwalony w doborze elementów nobilitujących w inskrypcjach.

2.1 / Napisy nagrobne poświęcone kobietom

Wiek XIX oraz początek XX wieku to czas, kiedy kobiety jeszcze nie mogły pracować zawodowo, ich udziałem były tylko zajęcia związane z rodziną. Dlatego faktycznie nie odnotowano żadnego napisu, który by świadczył o działalności zawodowej kobiet, choć można przypuszczać, że również miały one pewien wpływ na życie wspólnoty (były fundatorkami szkół, szpitali, kościołów). Takie inskrypcje pojawiły się jednak dopiero w pierwszych dekadach XX wieku.

W wieku XIX dodatkowe informacje o kobietach podawano tylko wtedy, gdy zmarła pochodziła ze szlacheckiej rodziny lub była żoną znanej osoby (tradycja ta rozwijana była od XVIII wieku). Funkcję nobilitującą pełniły nazwy, które łączyły się z pozycją społeczną męża, pochodzące od zawodu lub funkcji przez niego piastowanej. Przykładem może być napis na trzech płytach nagrobnych (tworzących całość) umieszczonych obok katedry w Kamieńcu Podolskim: utrwała on warianty rodzajowe stanowiska: *radca – racyzynia/radczynia*. Na centralnej płycie napisano:

D O M
LEŻY CIAŁO
SZLACHETNEGO

KAZIEMIERZA
 PODHAIECKIEGO
RADCY KAMIENE
CKGO ZMAR
 WROKU 1777
 AD 2 MARCA
 PROSI Z MARIA²

Natomiast płyta lewa zawiera zapis:

†
 TU LEŻY CIA-
 ŁO Ś. P. SZLACHE
 TNEY JMCI PANI
 PODHAIECKIEY
RAYCZYNYKA
MIENIECKIEY
 ZMARŁEY
 I5 MAIA
 AD. 1783

Również po prawej stronie znajduje się płyta, na której podano dodatkową informację o osobie zmarłej w formie nazwy odměżowskiej:

D. O. M.
 SZLACHETNEY ZACNIE
 SŁAWETNEY ZOFII
 Ż PAWLICZÓW SWIAŁOWICZÓW
RADCZYNY KAMIENIECKEY
 URODZONEYWROKU
 1686
 WIERAŻNIEYSZYMZAS
 ZMARŁEY 1737
 DNIA 3 MAIA
 PROSIMIŁOSIEDNIEG
 KATOLIKA
 OPOZDROWIENIE
 ANIELSKIE

W napisie podanym niżej charakterystyka zmarłej kobiety zawiera odniesienie do wysokiej rangi wojskowej męża a także do jej roli jako fundatorki świątyni: *generalowa*, *fundatorka*. Odnutowane formy, podobnie jak *rayczynia/radcynia*, są świadectwem użycia feminatywów w dawnym języku polskim:

2 We wszystkich inskrypcjach, które są cytowane w artykule zachowałam oryginalny zapis.

MARIANNA Trzecieśka

Generałowa Fundatorka tego Kościoła

Żyła lat 72. Umarła Dnia 29

MUSIACA MARCA 1817 ROKU

(Mołczany)³

Związek osoby zmarłej z wysoką pozycją męża zaznaczano także w inskrypcjach w inny sposób – poprzez wskazanie relacji rodzinnych (*wdowa*) i określonego stanowiska, np.:

D O M

Tu leżą zwłoki

Ś.P. Karoliny z

Łutkiewiczów

N A S U L I N,

wdowy Kapitana

Feldiegerskie –

go Korpusu, któ-

ra przeżywszy

lat 56 umarła 21

Lipca 1865 roku

(Gródek, także Gródek Podolski)

Elementem nobilitującym w charakterystyce zmarłych kobiet stawało się też ich pochodzenie – informację taką przekazywano werbalnie lub graficznym zaznaczeniem herbu. Mogła to być informacja wchodząca w skład bardziej rozbudowanej charakterystyki (jak w pierwszym z poniższych przykładów) albo jedyny element (drugi z przykładów).

D. O. M.

Tu spoczywa ś. p. Teresa z **hrabiów Polentów**

Trzecieśka

Wdowa po Ludwiku Trzecieśkim

Rotmistrzowi b. W. P.

Umarła d. 25 Lutego 1858 r. przeżywszy lat 77

Prosi o pobożne westchnienie do Boga

(Mołczany)

(herb)

Lucya

z Kuczkowskich

BABIŃSKA

zmarła d. 6 Lipca 1878 r.

żyła 28 lat

(Krasne)

3 W nawiasie po przykładzie inskrypcji nagrobnej podaję miejscowość, w której znajduje się cmentarz.

Jeszcze pod koniec XIX wieku nie podawano wprost zawodu kobiet w inskrypcjach nagrobnych. Wśród utrwalonych napisów znalazły się jednak interesujące przykłady, w których na działalność zawodową zmarłej wskazywał napis o fundatorach pomnika (*od wychowanek*) oraz rzeźba w kształcie otwartej książki, która zwieńczyła pomnik:

†
 ś. p.
 IDALJA
 z MICHAŁOWSKICH
 KALIŃSKA
 ZASNĘŁA W BOGU d. 12/25 WRZEŚNIA 1895 r
 OD KOCHAJĄCEGO BRATA
 BRATANKI, BRATANKÓW
 I **WYCHOWANEK**
 (Lityń)

Dopiero początek XX wieku przynosi zmiany społeczne: kobiety mogą pracować jako nauczycielki, pielęgniarki, lekarki. Na badanym terenie najstarsza odnaleziona inskrypcja, w której zapisano zawód kobiety, wyrażony żeńską formą (*nauczycielka*), pochodzi z 1924 roku:

Anna z Dawiskibów
 KRUKOWSKA
nauczycielka
 zmarła dnia 8 grudnia 1924.
 W 29 roku życia.
 (Iwanówka)

2. 2 / **Napisy nagrobne poświęcone mężczyznom**

Znacznie bardziej zróżnicowaną grupę stanowią nazwy działalności zawodowej umieszczone w inskrypcjach, których podmiotem byli mężczyźni. Zawarte w częściach onomastycznych inskrypcji daty urodzenia i śmierci (zwłaszcza śmierci) mają w tym wypadku znaczenie poznawcze: wyznaczają ramy czasowe wydarzeń historycznych. Najlepszym przykładem mogą być dość licznie odnotowane w materiale badawczym napisy nagrobne, w których wskazano rangę wojskową zmarłej osoby. Tego typu inskrypcje informują o walkach o niepodległość Polski w szeregach legionów napoleońskich, o legionistach XX wieku, powstańcach, o służbie w wojsku rosyjskim, wojnach polsko-ukraińskiej i polsko-rosyjskiej.

2. 2. 1 / **Działalność wojskowa**

Działalność wojskowa to jedna z najczęściej utrwalanych w inskrypcjach informacji o zmarłym. Kresy południowo-wschodnie były miejscem wielkich wydarzeń historycznych. Walki o terytorium, wojny, zabory, powstania powodowały, że wojskowy fach był bardzo szanowany i często stawał się podstawą nobilitacji osoby po śmierci. K. Długosz zauważa, że w polskiej tradycji żywe jest podawanie w napisach nagrobnych danych o wojskowej służbie i życiu dla Polski. Zdaniem badacza „można się w tym chyba dopatrywać starożytnych wzorców inskrypcji greckich

i rzymskich powstających z potrzeby uwiecznienia wojennych czynów poległych bohaterów” (Długosz 2010: 100).

Służbę wojskową po ostatnim zaborze Polski zapisano w inskrypcjach nazwami: *jenerał major*, *rotmistrz* (byłej *Kawalerii Narodowej Wojsk Polskich*) *generał*, *półkownik*, *major*. Na tablicach w kościele w Mołczanach „można zaobserwować ciekawe napisy (tablice są marmurowe, pisane łaciną i językiem staropolskim, co daje możliwość obserwowania także ciekawych zjawisk językowych)” (Havryliuk 2019: 20–21). Podane niżej przykłady inskrypcji z tej miejscowości poświęcone zostały zmarłym, którzy brali udział nie tylko w Legionach Polskich generała Dąbrowskiego, ale prawdopodobnie uczestniczyli w powstaniu listopadowym (początek 29 listopada 1830 roku):

D. O. M.
Antoni Romuald z Trzeciesza
Trzecieski
Jenerał major wojsk polskich i kawaler
Żył lat 78
Umarł dnia 21 kwietnia 1804 roku
(Mołczany)

Pamięć zwłokom
Ludwik z Trzeciesza
Trzecieski
***Rotmistrz byłej Kawalerii Narodowej
Wojsk Polskich***
Tej Świątymi Fundatora najstarszy Syn
Żył lat 63
Zmarł Dnia 8 Kwietnia 1830 Roku
(Mołczany)

Nagrobek w Zaslawiu podaje jeszcze odniesienie do rodzinnych stosunków między podmiotem inskrypcji a fundatorem napisu (*ojcu*). Wydaje się, że zmarła osoba była autorytetem dla pozostałych członków rodziny, a forma napisu (*połkownikowi wojsk Polskich*) podkreśla, że zmarły był wielkim patriotą walczącym o niepodległość Polski:

OJCU
Marcinowi CICHONSKIEMU
Półkownikowi Wojsk Polskich.
Urodzonemu dnia 11. Listopada
1750 Roku. Zmarłemu dnia
2 Kwietnia 1831 Roku
(Zasław)

Zapisanie w inskrypcjach nagrobnych losów żołnierzy-legionistów i członków ich rodzin po walkach o niepodległość było przejawem odwagi ze strony nadawcy, zwłaszcza gdy mieszkał on na terytorium mocarstwa rosyjskiego. We wspomnianych już Mołczanach znajduje się

nagrobek z dość rozbudowanym, ekspresywnym napisem (*znosili trudne losy życia*) – na początku zawiera informację o kobiecie, a potem o mężczyźnie:

Tu spoczywaią Marianna z
Rakowskich Wolska i Nepomucen
Wolski **Maior**
Dawnych Legio
Nów Polskich
Które znosili trudne losy życia

I zmarli [...]

Kwietnia 1837 roku

Maiąc lat 54. A

Druga d. 16 grudnia 1846 roku

Maiąc lat 84

Stroskane dzieci [...]

Czułości tę skro

Mną pamiątkę

Im poświęcaią

A przechodnia

O pobożne west

Nie prosza.

(Molczany)

Przytaczana poniżej inskrypcja zaświadcza z kolei, że pochowana osoba była pułkownikiem, a daty urodzenia i śmierci pozwalają przypuszczać, że mogła to być służba w wojsku carskiej Rosji. Warto podkreślić, że inskrypcja utrwała dawną, odmienną od współczesnej, formę graficzną: *półkownik*. Napis nie podaje żadnego wskazania na rodzaj wojsk. Wydaje się, że nadawca podkreślił stanowisko wojskowe zmarłego, a jednocześnie nie chciał akcentować rodzaju i miejsca służby:

Ś. P.

Półkownik Ignacy

BATORSKI

żył lat 58

zmarł d. 11 Grud.

1887 r.

Pokój jego duszy

(Żwaniec)

Dwie kolejne inskrypcje odnoszą do wydarzeń z początku XX wieku. W pierwszej upamiętniono działalność młodej osoby w wojsku polskim. Nazwa *wolontariusz* miała historycznie znaczenie 'ten, kto zgłasza się dobrowolnie do wojska' i była synonimem *ochotnika* (*przestarz.*, SD⁴). Umieszczona w napisie data nie daje wyraźnej wskazówki, kto przyczynił się do śmierci, ale

4 W artykule na oznaczenie *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego stosuję skrót SD.

ekspresywna para antonimów (ofiara – mordercy) wskazuje na zakończenie życia w tragicznych okolicznościach.

Ś. † P.

Tu spoczywa

Stanisław Kamiński

wołontariusz

8 korpusu 2 pułku

ułanów wojsk polskich

padł ofiarą zabili

mordercy 24 Kwiet. 1918 r.

Żył lat 18!

(Szepetówka)

Natomiast w drugiej inskrypcji data przenosi do wojny polsko-bolszewickiej, a nobilitujące określenie poświadcza działalność wojskową: *żołnierze wojska polskiego*. Ponieważ napis umieszczono na mogile zbiorowej, nie ma w nim dokładniejszej charakterystyki zmarłych (stopni wojskowych), także nadawca został ogólnie nazwany: *rodacy – rodakom*. Trzeba jednak dodać, że wybór słowa *rodacy* jest bardzo znaczący, służy podkreśleniu wspólnoty narodowej poległych żołnierzy i fundatorów pomnika. Równie znacząca jest składnia napisu, charakterystyczna dla dedykacji (kto – komu), która kojarzyć się miała z wdzięcznością, hołdem:

TU SPOCZYWAJĄ

ŻOŁNIERZE

WOJSKA POLSKIEGO

POLEGLI W 1920 ROKU

PROSIMY O MODLITWĘ

RODACY – RODAKOM

(Nowa Uszyca)

2. 2. 2 / **Stan duchowny**

Bardzo liczną część utrwalanych w inskrypcjach nazw nobilitujących zmarłego stanowią te, które odnosiły do pełnienia posługi kapłańskiej i podkreślały, że napis upamiętnia osoby duchowne. Stan kapłański zmarłego podawano w formie mianownikowej przed imieniem i nazwiskiem, dzięki czemu informacja zwracała uwagę odbiorcy:

Ś. P.

Ksiądz

ANTONI KULESZA

żył lat 64

Zm. 19 maja 1868

Był kochany

przez wszystkich

bo kochał

wszystkich

(Snitków)

Ś. P.

Ksiądz

JAN ZAWADZKI

żył lat 50

ZM. 16 LIPCA 1822

[...] się dość

napracował

dla Boga i

ludzi

(Snitków)

W niektórych inskrypcjach powtarzano nazwy kapłańskiej funkcji osoby zmarłej w początkowej i końcowej części napisu – jako ważny element charakterystyki zmarłego, np.:

†

Ks. Kanonik

JAN SAWICKI

proboszcz żwaniecki

od 1855 do 1902

26 Lipca 1902

żył lat 82

Pamięci zacnego

proboszcza

wdzięczni parafianie

(Żwaniec)

Ś. P.

Ksiądz

Józef

MOCZULSKI

Proboszcz

Mając lat 52

23 lipca 18[.] r.

(Zińkowce)

Ciekawym przykładem jest inskrypcja, w której komunikat werbalny wzmocniono rzeźbą przedstawiającą mężczyznę w ubraniu mnicha (charakterystycznym dla zakonu karmelitów bosych):

KSIĄDZ KONSTANTY KARPOWICZ **ZAKONU KARME****LITUW BOSYCH** PRZENIOSŁ

SIĘ DO WIECZNOSCI D. 19

MAIĄ 1867 R. MAIĄC L. 65

WIECZNY ODPOCZYNEK

RACZ DAC DUSZY IEGO PA
NIE.

(obok katedry w Kamieńcu Podolskim)

Podkreśleniu, że zmarły był osobą duchowną mogło służyć, jak poświadcza kolejna inskrypcja, zapisanie tego faktu tylko w części końcowej, w której ujawniał się nadawca napisu. Podobnie jak w innych inskrypcjach, także i w tym przypadku warstwę słowną inskrypcji uzupełniały elementy ikoniczne – znaki, które wyrzeźbiono pod krzyżem albo na krzyżu pomnika:

Erazm Wierzejski

Żył lat 56

Umarł 1872 † 1 Lipca

Parafianie **Proboszczowi**

(Mohylów Podolski)

Z działalnością Kościoła była związana funkcja *syndyka*⁵, czyli – dawniej – urzędnika miejskiego, który mógł reprezentować jego sprawy. Taką nazwę zapisano na pomniku Jana Barszczewskiego:

D. O.M.

Jana

BARSZCZEWSKIEGO

Syndyka Chocim.

Kościola

† 20 Września 1900

Mając 88 lat.

Tę pamiątkę poświęca

Rodz. Tomaszewskich.

(obok katedry w Kamieńcu Podolskim)

2. 2. 3 / **Służba lekarska**

W XIX wieku oraz na początku XX wieku mieszkańcy europejskich państw umierali z powodu różnych ciężkich chorób, takich jak: dżuma, cholera, gruźlica i inne. Wielkim szacunkiem cieszyli się więc lekarze i farmaceuci. Dlatego te profesje – *doktor*, *prowizor farmacji*⁶ – utrwalano następnie w napisach nagrobnych jako element pozytywnej aksjologizacji zmarłego, np.:

Ś. † P.

Doktor

WITOLD KAMIEŃSKI

zm. d. 10 gr. 1897 r.

Ku wiecznej pamięci

od żony i dzieci

Nie sądz go Panie, jak sędzia surowy

Który rozstrząsa ściśle wszystkie czyny

5 Syndyk, *hist. w dawnej Polsce: urzędnik miejski*, SD.

6 Prowizor, *przestarz. dawny pracownik apteki niższy stopniem od magistra farmacji*, SD.

Ale jak Ojciec, co zawsze gotowy
Przebaczyć wszystkie dzieci swoich winy
(Krasne)

D. O. M.
Ś. † P.
Doktor jan
HUPPMANN
urod. 1820 r.
umarł 1886 r.
wieczny odpoczynek
racz Mu dać Panie
(Żwaniec)

Ś. † P.
SZYMON
MOLIOLIS
Prowizor farmacji
UR. 12 GRUDN. 1875 R.
ZM. 31 STYCZ. 1910 R.
POKÓJ JEGO DUSZY.
(Krasne)

2. 2. 4 / **Zawód nauczyciela**

Działalnością przywoływaną w inskrypcjach w funkcji nobilitującej zmarłego był zawód nauczyciela. Wynikało to prawdopodobnie z postrzegania w świadomości społecznej tego okresu wysokiego statusu osób posiadających wykształcenie oraz z przekonania, że nauka w szkole dawała możliwość odmiany losu. Przykład zamieszczony niżej dowodzi, że nadawcy bardzo zależało na zaznaczeniu zawodu osoby zmarłej, bo nazwa *nauczyciel* występuje już w części onomastycznej inskrypcji. Dopiero po tej informacji zamieszczono rozbudowaną, poetycką część wyrażającą osobiste uczucia fundatora nagrobka:

†
MARYAN
GÓRSKI
NAUCZYCIEL
* 9 KWIET. 1860
† 7 LIPCA 1897
Zwiądłeś jak róża jak ją mróz
owieje
Serce mnie ciężką okryłeś żałobą
Zostawiłeś mi tylko jedyną pociechę
Że i ja wkrótce pójde za tobą
(Husiatyn)

2. 2. 5 / **Działalność naukowa i artystyczna**

Rozwój nauki i sztuki był ważnym elementem życia wyższych klas społeczeństwa Podola w XIX wieku. Ale i wśród innych warstw społecznych działacze nauki i sztuki cieszyli się ogromnym autorytetem.

Wysoka ranga naukowa w Rosyjskim Imperium wymagała napisu w języku rosyjskim. Można przypuszczać, że fundatorami takich inskrypcji byli koledzy zmarłego lub zwierzchnicy. Przykładem inskrypcja upamiętniająca osiągnięcia naukowe Aleksandra Bogdanowskiego, który założył pierwszą katedrę prawniczą, był dziekanem wydziału prawniczego na Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie. Nagrobek z inskrypcją zachował się na cmentarzu w Mołczanach, utrwalono w nim tytuł naukowy zmarłego i osiągnięte stanowiska (w tłumaczeniu własnym na język polski): *doktor prawa, zasłużony profesor zwyczajny, tajny radca*.⁷

†
 АЛЕКСАНДРЪ
 МИХАЙЛОВИЧЪ
 БОГДАНОВСКІЙ
 РОД. 2 ІЮНЯ 1830 Г.
 † 5 ЯНВАРЯ 1902 Г.
ДОКТОР ПРАВЪ
ЗАСЛУЖЕННЫЙ ОРДИНАРНЫЙ
ПРОФЕСОРЪ
ИМПЕРАТАРСКАГО
НОВОРОСІЙСКАГО
УНИВЕРСИТЕТА
ТАЙНЫЙ СОВѢТНИКЪ

(Mołczany)

Bardzo pozytywny przekaz zawiera epitafium umieszczone w katedrze w Kamieńcu Podolskim. Napis upamiętnia wybitnego Podolanina (urodzony na Winnicyźnie, zmarł w Kamieńcu Podolskim) Antoniego Józefa Rolle – znanego lekarza psychiatrę, autora wielu opracowań medycznych oraz historycznych (poświęconych Kresom Multańskim). W inskrypcji zamieszczono nie tylko nazwy zawodów (*lekarz, historyk*), ale też wyjątkowo rozbudowany opis, który jest językowym sposobem wyrażenia uznania i hołdu wobec zasług wybitnego historyka (*syn tej ziemi, przeszłość jej umiłował, odgrebywał i opowiadał a skarby jej czcić uczył*):

Dr. ANTONI JÓZEF
 ROLLE
LEKARZ I HISTORYK
 * 1830 w HENRYKOWCE
 † 1894 w KAMIENĆCU PODOL
 SYN TEJ ZIEMI

7 Tajny radca „wysoki urzędnik na dworze królewskim lub w dawnej administracji państwowej”, SD. Tajny radca (тайный совѣтникъ) to w XIX wieku bardzo wysoka ranga w rosyjskim systemie urzędniczym, zarezerwowana dla osób, które pełniły funkcje akademickie, rządowe.

PRZESZŁOŚĆ JEJ UMIŁOWAŁ
ODGREBYWAŁ I OPOWIADAŁ
A SKARBY JEJ CZCIĆ UCZYŁ
NIECH ODPoczyWA
W POKOJU

(katedra w Kamieńcu Podolskim)

Ciekawa i nie do końca jasna historia łączy się z nagrobkiem Tomasza Padury (polski poeta „szkoły ukraińskiej”, autor dumek, piosenek, poematów i innych znanych tekstów) w Machnówce. W 1876 roku znany rzeźbiarz Wiktor Brodski na zamówienie przyjaciela Padury – Mariana Wasiutyńskiego, wykonał bardzo piękną rzeźbę, na której m.in. napisano: *Przyjacielowi ten kamień położył Marjan Wasiutyński.*⁸ Od roku 1880 na cmentarzu w Machnówce leży na miejscu pochowku poety płyta z inskrypcją, w której podano zasługi zmarłego (nie jest natomiast wiadomo, jak wyglądał nagrobek Padury przed tą datą):

W PAMIĘĆ
TOMASZOWI PADURZE
Pieśniarzowi Ukrainy
RODACY
położyli kamień
1880 r.
ur. 21 Grud. zmarł 8 Wrześ. 1871 r.

2. 2. 6 / **Służba urzędnicza i wysokie stanowiska zarządcze**

Osobną i dość liczną grupę stanowią inskrypcje rozbudowane, z dokładną informacją o pełnionych przez zmarłego funkcjach, miejscu pracy, zasługach dla społeczeństwa czy też kraju, guberni, miasta, właściciela jakiegoś majątku. Oficjalny styl tego rodzaju inskrypcji wskazywałby na to, że fundatorami byli koledzy lub zwierzchnik zmarłego. Jednak w niektórych napisach nagrobnych poza informacjami o działalności zawodowej zmarłego zamieszczano także informacje indywidualizujące, na przykład miejsce urodzenia, imiona rodziców, np.:

Ś. P.
JAN ROMAŃSKI
B. PEŁNOMOCNIK
ICH EXCELLENCYI HR. POTOCKICH
I ADMINISTRAROR FABRYK
SZEPETOWIECKICH I UŁADOWIECKICH
UR. 28 CZERWCA 1818
W PODMANASTERZU
Z OJCA LUDWIKA
I MATKI ANNY Z RÓŻYCKICH

8 Informacja podana w czasopiśmie „Kłosy” 1856, nr 580, t. XXIII. Zdjęcie rzeźby zachowało się w opracowaniu książkowym; podano, że była umieszczona na ścianie kościoła, który zburzyły władze radzieckie.

USNAŁ W PANU 23 WRZEŚNIA 1888
PROSI O POZDROWIENIE ANIELSKIE
(Pików)

Na cmentarzu w Pikowie zachował się nagrobek rodzinny z inskrypcją, która zawiera nobilitujące informacje o szlacheckim pochodzeniu zmarłego (herbu Nałęcz), stanowisku (*marszałek powiatu winnickiego*) oraz ogólną ocenę działalności tej osoby (*służył ziomkom*):

IGNACY NAŁĘCZ-
SOBIESZCZAŃSKI
**MARSZAŁEK P. WINNI
CKIEGO SŁUŻYŁ ZIOMKOM**
LAT 30. ZM. 1865 R. 20 AUG.
PROSI
O ANIOŁ PAŃSKI

W kolejnej inskrypcji wysoki stan szlachecki osoby zmarłej wyrażono odpowiednim tytułem (*Jaśnie Wielmożny*), a następnie podano stanowisko (*marszałek szlachty*):

D. O. M.
Tu spoczywają zwłoki
Jaśnie Wielmożnego
JÓZEFA KRAFSOWSKIEGO
Marszałka szlachty powiatów
Lityńskiego i Mohilowskiego
ur. d. 19 Maja 1782 umarł d. 2
[...] 185 [...]

(Snitków)

Jak już wcześniej wspominałam, w Imperium Rosyjskim państwowa służba na wysokim stanowisku była dostępna osobom dobrze wykształconym lub pochodzącym ze szlacheckich rodzin. Oficjalnym językiem był wyłącznie język rosyjski. Jednak rodzina zmarłego (a zapewne i on sam za życia) nie zrywała ostatecznie więzi z językiem ojczystym, z wiarą, co pokazuje inskrypcja poniżej. Pierwszą jej część zapisano w języku polskim, natomiast drugą, oficjalną – w języku rosyjskim i w niej przed nazwiskiem podano wysokie stanowisko zmarłego: *коллежский советникъ* (w tłumaczeniu własnym na język polski) – *radca kolegialny*:⁹

D. O. M.
Ś. † P.
MICHAAŁ DOBROWOLSKI
zmarł 2 wrześ 1903 r. lat 83.
Коллежский Советникъ
МИХАИЛЬ ФОМИЧЪ
ДОБРОВОЛЬСКИЙ

9 *Radca kolegialny* – ranga urzędnicza w instytucjach centralnych, wprowadzona reformą Piotra I na początku XVIII wieku.

Ś. † P.

LUDWIK DOBROWOLSKI

urodz. 19 sierp. 1879 r.

zmar. 28 listop. 1904 r.

(Mohylów Podolski)

Niejednokrotnie odczytanie napisów nagrobnych stanowi problem, jak w przypadku inskrypcji datowanej na początek XIX wieku, w której występują nietypowe skróty i zapis wyrazów (oprócz tego zniszczony krzyż powoduje, że napis ułożono w specyficzny sposób). Fakt sprawowania przez zmarłego urzędu *komornika granicznego*¹⁰ utrwaliła w inskrypcji żona (*mężowi swemu Jozefowi Florkowskiemu*) po emocjonalnym, metaforycznym zawiadomieniu o śmierci męża (*tu leży w łonie ziemi podtem twardem głazem...*):

Tu leży w łonie
Ziemi podtem
Twardem głazem
Zniknoł Zgrona
[.]zem
Zyjących Żenatyobyce
Tekla Florkow
Ska Mężowi
Swemu Jozefowi
FlorkowSKIemu
KomorniKowi
Granicznemu
Zmarłemu D.
21. Mca: gbra.
1817 R. K.
Pamięć Slawy
Przychodnia zmo
O Modlitwy

(Łatyczów)

2. 2. 7 / Zawód prawniczy

Do zawodów ważnych i cenionych społecznie należał zawód prawniczy. Nawet gdy zmarła osoba już nie pełniła tych funkcji, fundator inskrypcji zaznaczał tę informację (skrót *b.* „były”) a także podawał miejsce pracy i stanowisko byłego funkcjonariusza (*prezes izby cywilnej, deputat sądu głównego izby cywilnej*):

Ś. † P.

SZYMON KONOPACKI

b. Podkomorzy

¹⁰ *Komornik graniczny*: w sądach podkomorskich urzędnik rozpoznający sprawy o rozgraniczeniu dóbr szlachty, geometra, mierniczy. Komornikiem granicznym musiał być wykształcony szlachcic, stale zamieszkujący na terenie danego województwa (genealogia.okiem.pl).

**i Prezes
Izby Cywilnej
G. Wołyńskiej**

(Zasław)

Jakub Dłudotęcki
**b. Deputat Sądu
Głównego
Izby cywilnej** Żył
Lat 84 Umarł 27
Lipca 1879 r.

(Lityń)

2. 2. 8 / Inne

W zebranych materiale znalazły się też takie inskrypcje, które trudno przyporządkować do wcześniej wymienianych grup. Przytoczę jeden przykład wyróżniający się formą językową. Na cmentarzu w Kitajgrodzie wśród licznych napisów nagrobnych jeden zawierał nazwę zawodu: *pożarni_y* ('strażak'). Prawdopodobnie zapis oddaje odprzymiotnikową postać nazwy (zastąpio-ną późniejszym: *pożarnik*¹¹) lub też zapis ma postać błędną, niedokładną:

D O M
Ś † P
Tu spoczyw.
Nikołai Bi-
Ljawskij
Pożarni_y
Umarł []

(Kitajgród)

2. 2. 9 / Szlacheckie pochodzenie

Jako osobną grupę nazw nobilitujących wymieniam te, które odnoszą tylko do pochodzenia osoby zmarłej. Zaznaczenie w napisie nagrobnym szlacheckiego pochodzenia odgrywało na Podolu istotną rolę. Po pierwsze, wiązało osobę z Polską, a często także z ważnymi wydarzeniami historycznymi, wyróżniało spośród innych znanych osób i rodów. Większość szlacheckich rodów na Podolu była w posiadaniu wielkich majątków, m.in. pałaców, ziemi, przedsiębiorstw, a także ogromnych bibliotek, zbiorów pamiątkowych. Wiele z tych rodów stawało się mecenasami, fundatorami kościołów, cerkwi, szkół, przyczyniało się do rozwoju gospodarczego kraju. Najczęściej podawano tytuł zmarłego w części onomastycznej inskrypcji – albo przed imieniem i nazwiskiem (*Hr. Józef Giżycki, zwłoki Jaśnie Wielmożnego Józefa Krafsowskiego*), albo w takiej formie, jaka jest na pomniku rodziny Stadnickich: *Piotr Hr. Stadnicki, Wincenty Hr. Stadnicki*.

11 Pożarnik, daw. 'strażak', SD.

Również pochodzenie zmarłej kobiety z tego rodu zapisano w inskrypcji skrótem *Hr.* oraz konstrukcją: z *książąt*. Natomiast osiągnięcia naukowe Wincentego Stadnickiego podane zostały po imieniu i nazwisku:

Ś. P.

Hrabia Józef Giżycki.

Żył 16 lat.

Zszedł z tego świata

31 Maja 1844 roku

Pochowany 15 Czerwca

Tegoż roku.

(Dzygówka)

Ś. P.

PIOTR **Hr.** STADNICKI

żył lat 75 † 6-VI 1852 r.

Ś. P.

IGNACA z *książąt* WORONIECKICH

Hr. STADNICKA

żyła lat 68 † 25-VI 1866 r.

Ś. P.

WINCENTY **Hr.** STADNICKI

DOKTOR FILOZOFIJ

Żył lat 35 † 28-II 1869 r.

BOŻE BĄDŹ IM MIŁOŚCIW

BĄDŹ WOLA TWOJA

(Snitków)

3 / ZAKOŃCZENIE

W napisach nagrobnych z Podola zapisano nazwy zawodów osób zmarłych, sprawowane przez nich funkcje oraz wydarzenia historyczne, w których uczestniczyły osoby upamiętniane. Komunikaty językowe, jakimi są inskrypcje nagrobne, pozwalają rekonstruować te działania człowieka, które ważne były dla społeczności w określonym czasie, które uważano za społecznie potrzebne, cenione, które cieszyły się uznaniem oraz prestiżem w opinii ówczesnych mieszkańców Podola. Tym samym można próbować odkrywać system wartości charakterystyczny dla tej wspólnoty, o którym informuje omówiony zbiór nazw zawodów i funkcji nobilitujących zmarłego. Stanowią one więc ważną część charakterystyki Kresów Południowo-Wschodnich. Z przedstawionych analiz inskrypcji wynika, że na szacunek po śmierci zasługują czyny człowieka dla innych, przede wszystkim działalność wojskowa, ale też edukacyjna, urzędnicza, prawnicza, stan kapłański. Ceniono także działania artystyczne. To oznaczało, że nobilitująca była odwaga, patriotyzm, zdobyte wykształcenie oraz zdolności, po których zostawał ślad dla

następnych pokoleń. Naturalnie dla stosunków społecznych w XIX wieku nobilitujące było także pochodzenie osoby, co szczególnie ważne w charakterystyce kobiet.

Badane inskrypcje z Podola cechuje realizm historyczny w warstwie leksyki: utrwalają nazwy zawodów, które współcześnie nie istnieją, lub dawne znaczenia czy formy językowe nazw, np. *komornik graniczny, radca kolegialny, tajny radca, prowizor farmacji, pożarny(j)*. Inskrypcje pokazują też kształtowanie się feminatywów wraz ze zmianami społecznymi, które obejmowały kobiety. Dla badań lingwistyczno-kulturowych nad inskrypcjami nagrobnymi ważne jest też pytanie, czy wzorzec nskrypcji podlega zmianom od czasów XIX wieku, jak wyglądają inskrypcje historyczne na tle tych z XX–XXI wieku. Moje wstępne badania nekropolii Podola pokazują, że zmiany są zauważalne. Do lat 50-ych wieku XX informacja o zmarłym zwykle była bardzo krótka, onomastyczna, natomiast w drugiej połowie XX wieku charakteryzuje się bardziej rozbudowaną częścią fakultatywną. W niej już dość często podawano zawód zmarłej osoby. Potwierdzają się więc te same cechy, które badacze (Długosz 2010) odnoszą do inskrypcji katolickich z terenów Polski.

METHODS OF NOBILITATION OF THE DEAD IN HISTORICAL POLISH INSCRIPTIONS AT THE CATHOLIC NECROPOLIES FROM PODILIA – PROFESSIONS AND TITLES

SUMMARY The article considers optional elements in tombstone inscriptions in Catholic cemeteries in the south-eastern border areas (Podillya) of the XIX – early XX centuries. An analysis of the names of professions and functions that have been recognized by the public and recorded in the inscriptions. These elements are a positive characteristic of the deceased. Based on the analysis of the inscriptions, the ways of expressing professional achievements were indicated. Tombstones record the human activity that was important to the public of Podillya during this period, which was considered socially necessary and valued.

LITERATURA

- / Bartmiński J., 2001, *Język w kontekście kultury. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- / Długosz K., 2010, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Gorzów Wielkopolski.
- / Havryliuk O., 2019, *Językowe wyrażanie śmierci w inskrypcjach nagrobnych na cmentarzach Podola. Збірник наукових праць Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної краєзнавчої конференції «Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь століття»*, Вінниця.
- / Kolbuszewski J., 1996, *Cmentarze*, Wrocław.
- / Sicińska K., 2013, *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii)*, Łódź.
- / Steczko I., 2011, *Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z cmentarza Rakowickiego w Krakowie*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Linguistica*” VI.

- / Dudek-Szumigaj A., 2016, Aksjologiczna identyfikacja zmarłego w świetle inskrypcji nagrobnych (na materiale nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego), „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, XXXIV.

Źródła internetowe

- / Portal genealogiczny. *Geneologia Polaków. Encyklopedia, herbarz, bazy*, <https://genealogia.okiem.pl>. [dostęp: 15.01.2022]
- / *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/>. [dostęp: 15.01.2022]

Źródła

- / *Mogilę pradiada ocal od zapomnienia*, 2013, 2014, Winnica.
- / *Mogilę pradiada ocal od zapomnienia. Fundacja Studio Wschód. W służbie pamięci*, 2019, Wrocław.